

GYAPAY LÁSZLÓ – KOVÁCS IDA

A szépmesterségek

Kazinczy-kiállítás Sátoraljaújhelyen

Kazinczy Ferenc születése 254. évfordulójának előestéjén, 2013. október 26-án *A Szép és a Jó: Kazinczy és a művészetek* címmel állandó kiállítás nyílt Sátoraljaújhelyen a frissen felújított Kazinczy Ferenc Múzeumban. A tárlat a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum 2009-ben megrendezett kiállításának helyi viszonyokhoz adaptált változata, mely azonban alapkonceptiójában nem változott. A kurátorok azt a célt tűzték maguk elé, hogy az író, műfordító, nyelvújító és irodalomszervező életútját a különböző művészeti ágakhoz való viszonyában mutassák be, kiemelve azt, hogy Kazinczy az esztétika segítségével remélt etikai értékvonatkoztatási pontot meghatározni a világban való eligazodáshoz.

Ezt a koncepciót az tette lehetővé, hogy Kazinczy a nyelv, a látvány és a hang művészetéről, mint összetartozókról, mint egy rendszerbe foglalható és foglalandó jelenségekről gondolkozott. Jól mutatják ezt az irodalomról való eszmefuttatásaiban gyakran előforduló, társművészetekre hivatkozó példái és érvei. 1803-ban Gyöngyössi János leoninusain felháborodva úgy fogalmaz, hogy

hexametereket cadentziákkal [rímekkel] írni úgy ellenkezik a' jó ízléssel, mint ha valaki a' Parisi Apollónak 's Parisi Venusnak, melly valaha Vaticanus Apollo és Medicisi Venus volt, piros ajkat, fekete szemöldököt etc. etc. festene.¹

1805-ben azt tanácsolja a magyar nyelv kiműveléséről pályaművet² író Kis Jánosnak, hogy a

fordítások' érdemét éreztetni kell az által, hogy a' melly hazában még nincs festő iskola, a' melly hazában még nem virágzik a' festés és faragás, ott a' Gypsabuszoknak [gipszöntvényeknek] 's Copiáknak nagy a' haszna. A' fordításoknak nagyobb mint a' Copiáknak, mert a' Copia merő (hibás) originalis; de a' fordítás lassanként az idegen nyelvek' szépségeit hozza a' miénkbe, és éreztetvén, hogy hol maradánk sokkal hátrább az idegeneknél, végre meggyőz a' felől, hogy ha eggy lineában akarunk valaha ezeknek íróikkal állani, újítani kell nyelvünkön.³

A *Pályám emlékezetén* dolgozva 1816-ban azt írja, hogy

a' munka formális ángoly kert a' compositióra nézve. Új meg új interessánt scének, 's mindenik váratlanul jó, mindeniknél kedves a' mulatás. Hol magamat festem, hol azokat, a' kiket

¹ Kazinczy Kozma Gergelyhez, 1803. május 25. = *KAZINCZY Ferenc levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai, 1960 (a továbbiakban: *KazLev*), III, 62.

² Lásd Kis János, *A' magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről: Megjuttalmazott felelet*, Pest, TRATTNER Mátvás betűivel, 1806.

³ Kazinczy Kis Jánoshoz, 1805. január vége körül = *KazLev*, III, 256.

csudáltam, példányaimmá tettem, hol a' kort, hol a' costumöt, hol a' tudományok 's iskolák állapotját, hol a' nyelvét 's Literaturáét. A' tón hol komoly, hol eleven, hol humoristisch.⁴

A költészet, a zene és a vizuális művészetek egy osztályba, a szépművészetbe való sorolása 18. századi fejlemény. Paul Oskar Kristeller klasszikus esszéjében mellett érvel, hogy a művészet ezen fogalma, mely

számunkra megszokott dolog nem létezett a klasszikus ókorban, a középkorban és a reneszánszban. Mindazonáltal az antikvitás hozzájárult ehhez a modern rendszerhez a költészet és festészet összehasonlításával, valamint az utánzás elméletével, mely egyfajta kapcsolatot hozott létre festészet és szobrászat, költészet és zene között. A reneszánsz emancipálta a három fő vizuális művészetet: kiemelte őket a kézművességből, valamint megsokszorozta a különböző művészetek – főképp a festészet és költészet – közötti párhuzamokat. Továbbá megalapozta a különböző művészetek iránti műkedvelő érdeklődést, amely nem elsősorban a művész, hanem az olvasó, néző és hallgató nézőpontjából fűzte őket egymáshoz. A XVII. században emancipálódott a természettudomány, ami előkészítette a művészetek és tudományok élesebb elkülönülését. Ám csak a korai XVIII. században, kiváltképpen pedig Angliában és Franciaországban keletkeztek műkedvelők által műkedvelők számára írt értekezések, amelyek közös elvek alapján együvé rendezték, összehasonlították és rendszerbe foglalták a legkülönbözőbb szépművészeteket. A század második felében, kivált Németországban tették meg a következő lépést: a szépművészetek összehasonlító és elméleti tárgyalása a filozófiai rendszer önálló diszciplinájává vált.⁵

Minden egységesülési folyamat együtt jár elhatárolódások sorával. Radnóti Sándor szerint az új művészetfogalom kialakulása során

a közvetlen hasznosság és alkalmazhatóság elutasítása vezet el egyfajta érdeksemlegességig és öncélúsáig (belső célszerűségig), ami megveti az alkalmazott és szabad, más tekintetben az »alacsony« és »magas« művészetek differenciálásának alapját. A nagy művészetek autonómiája – azaz heteronóm külső meghatározottságaikkal szemben önmeghatározó és önmeghatározott jellegük elsőbbsége – lett végül is a csoportosítás meghatározó eleme, noha e halmaz sohasem dermedt meg, hanem állandó mozgásban és változásban maradt.⁶

Ez az elhatárolódás jól kimutatható az irodalomról való gondolkozás magyar történetében. Bessenyei György, aki nem tesz különbséget a versírás és a költészet között, 1790-ben az *utile et dulce* horatiusi elvét⁷ érvényesítve kimondja, hogy „a' Vers írásnak tzelja az, hogy a' maga kedveltetésével az elő adott igazságokat érthetőkké, 's mindenek előtt kellemetesekké tegye”. Hasonló szemlélet nyomait érzékelhetjük, amikor Csokonai a magyar kultúra felemelésének módját fejtegetve célként azt jelöli meg, hogy a nemzet eljusson „a' felségesebb Tudományokig”, és az oda vezető út kezdeteként a poézist és a szép tudományokat nevezi meg. Ennek megfelelően az

⁴ Kazinczy Döbrentei Gáborhoz, 1816. máj. 3. = KazLev, XIV, 173.

⁵ Paul Oskar KRISTELLER, *The Modern System of the Arts: A Study in the History of Aesthetics*, Journal of the History of Ideas, 1952/1, 43–44. Az idézet magyar fordítását lásd RADNÓTI Sándor, *Jőjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése: Winckelmann és a következmények*, Bp., Atlantisz Könyvkiadó, 2010 (Mesteriskola), 19. (A továbbiakban: RADNÓTI 2010.)

⁶ RADNÓTI 2010, 21.

⁷ Vö. SZAJBÉLY Mihály, „Idzadnak a' magyar tollak”. *Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2001 (Irodalomtudomány és Kritika), 32–38.

apró gyermeknek tekintett nemzettel úgy kell bánni, hogy „a’ melly Orvosságot véle bé vétetni akarunk, meg kell annak üvege’ szélét mézelnünk, malozsákba kell rejtenünk a’ gyógyító pilulákat”.⁸ Bessenyei és Csokonai látásmódjának az a közös jellemzője, hogy szerintük a költészet feladata az, hogy vonzóvá, könnyen befogadhatóvá tegyen valamilyen más eszközökkel, előzetesen megszerzett tudást, és így vezesse rá a közösséget a nehezebben megszerezhető tudományokra.⁹ E felfogás szerint a költészet értékét az adja, hogy a gyakorlati életben hasznosítható tudás közvetítését segíti.

Kazinczy más mércén méri a magas irodalom értékét. Ő, amikor a magyar nyelv megújításáról gondolkozik, különbséget tesz „didacticus” és „gyönyörködtető” írók között, és neologizáló törekvései csak az utóbbira irányulnak,¹⁰ ami világossá teszi, hogy a szépliteratúra köréből kizárja a közvetlen hasznossággal bíró szövegeket. Ezzel a szemlélettel is összefüggésbe hozható, hogy gyanakodva tekint még a társadalmi események kellékeiként funkcionáló alkalmi költészetre is. Csokonainak adott első tanácsa az, hogy „ne névnapra köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a’ szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit.”¹¹ A közvetlenül hasznosítható mozzanatok helyett ő az etika megalapozásában látja a művészet értelmét. Ezt a koncepciót legtömörebben az 1810-ben keletkezett *A’ két természet* című epigramma foglalja össze, melyben Kazinczy álláspontja a vers beszélője és a Nyáradai nevű fűzfapoéta szemléletének szembenállásából valamint az epigrammához fűzött prózai magyarázatból rajzolódik ki.

A’ Poezisz kikap a’ népből ‘s a’ durva valóból,
 És kiesebb tájra ‘s lelki valóba vezérl.
 És te kevélykedel e, hogy az eltévedtet az eggy és
 Szent Természethez, Nyáradai, visszavonod?
 A’ mit lát, maga, Nyáradinak, Természet. Ez eggy az:
 A’ Mesterség’ Természete néki nem az!¹²

Abban a levélben, melyben Kis Jánosnak elküldte a verset, Kazinczy a két szemléletmódot egy-egy emblematisz nyelv szerkezettel jellemzi: ezek szerint Nyáradai a *Nach der Natur*, a vers beszélője az *εις το κρείσσον* elvét vallja.¹³ A görög kifejezés az *εις* hely- és célhatározói jelentésű *ra-*, *re-* prepozícióból, a *το* névelőből, valamint a *κρείσσον* vagy *κρείττον* alakú, *erősebb, előnyösebb, fentebb lévő* jelentésű, főnevesült melléknévből áll, melynek szokásos fordítása: törekedj a jobbra. Kazinczy többször utal az

⁸ Csokonai Vitéz Mihály Koháry Ferenchez, 1797. november. 8. = *CSOKONAI VITÉZ Mihály levelezése*, s. a. r., jegyz. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 70.

⁹ Vö. S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 319.

¹⁰ Kazinczy Budai Ezsaiáshoz, 1805. március 31. = *KazLev*, III, 309. Lásd még: Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, 1805. március 3. = *KazLev*, III, 298.

¹¹ Kazinczy Kis Jánoshoz, 1793. július 27. = *KazLev*, II, 297.

¹² KAZINCZY, *A’ két Természet* = [KAZINCZY Ferenc], *Tövisék és Virágok*, Széphalom, 1811 (a továbbiakban KAZINCZY 1811), 11.

¹³ Kazinczy Kis Jánoshoz, 1810. október 29. = *KazLev*, VIII, 145. Vö. Kazinczy Kis Jánoshoz, 1805. jan. vége körül = *KazLev*, III, 254–255; Kazinczy Budai Ezsaiáshoz, 1805. márc. 3. = *KazLev*, III, 309.

idealizálás általa kívánatosnak tartott módjára ezzel a formulával, szemben a másikkal, mely a *természet szerint* dolgozó eljárást jelöli, ahol a cél nem más, mint pusztán az érzékszervekkel tapasztalható világ leképezése. Az idealizálást valló művész lemond arról, hogy az általa megkonstruált világot az érzékszervi tapasztalás hitelesítse. Az ő célja az, hogy művészetével lelki tartalomként definiálható világot hozzon létre a tudatban, vagy fejezzen ki; egy olyan világot, melyet (a közvetlen tapasztalati ellenőrizhetetlensége miatt) Nyáradí nem ismer el természetnek. Ugyanakkor a vers beszélője kérdés formájában tagadja, hogy a Nyáradí által leképezett világ alkalmas volna orientációs rendszerként szolgálni az eltévedt, tájékozódási pontot vesztett ember számára. Bár a versben megteremtett vitahelyzet azt sugallja, hogy a lelki valóként megnevezett, a mesterség (azaz a művészet) által létrehozott természet azonosítható az „eggy és Szent” természettel, a szöveg logikai felépítéséből ez nem következik. Abból legfeljebb annyi vonható el, hogy az igazi művészet feladata etikai jellegű: a valódi, a végső létezők birodalmának megképzésével támpontot kell nyújtani az embernek a világban való eligazodáshoz. E feladat teljesíthetőségének pedig az a feltétele, hogy a művészet által megképzett kisebb táj és lelki való révén az ember valamilyen módon kapcsolatba kerülhessen az „eggy és Szent” természettel. A kérdés tehát az, hogy metafizikailag legitimálható-e a művészi képzet magasabb rendű tökéletessége.¹⁴ Ebben a kérdésben a vers szövege semmilyen irányba nem dönt, hiszen csupán a Nyáradí szemlélete jegyében született képzettől tagadja meg a metafizikai legitimációt.

Kazinczy a vershez prózai magyarázatot kapcsol, melyben lényeges elemmel bővíti ki az idealizálás normájának ontológiai hátterét. Az „Aesthetica’ profánusainak” nevezi azokat, akik csak azt ismerik el természetnek, „a’ mit testi szemekkel látnak”. Ezzel a minősítéssel kizárja őket azok köréből, akik a művészet révén a versben említett szent természethez, a lényegi valósághoz hozzáférhetnének. Erre vonatkozik ugyanis a nem beavatottakra, a templomon kívüliekre utaló profán (pro = előtt; fanum = szent hely, templom) szó. Velük szemben állnak az idealizálás képviselői, akik a közvetlenül tapasztalhatónál jobb, feljebb lévő világ megfogalmazására törekcsenek. Kazinczy szavaival: „*Eis to kreisson!* (in pulchrius!) ezt kiáltozta a’ görög Művész a’ tanítványnak, ‘s így leve, ‘s csak így leve a’ Vaticanói Apoll, az Antinousz, a’ Mediciszek’ Vénusza; így, és csak így leve ‘s lelete, hogy a’ Gorgon’ feje is isteni keccsel mosolyog”. Az itt megfogalmazott esztétika akkor nyerhet etikai érvényességet, ha ontológiailag megalapozottá válik az ábrázolás normájává tett fentebbi világ. Ezt a gondolati lépést teszi meg a vershez fűzött magyarázat azon része, melyben Kazinczy Lessing *Emília Galottjából* idézi azt a jelenetet, melyben Conti, az udvari festő bemutat megrendelőjének egy frissen elkészült portrét:

»Valóban a’ kép nincs is inkább szépítve, mint a’ hogyan a’ Mesterségnek szépíteni *kell!*
mond Conti Emília Galottiban. A’ Mesterségnek a’ szerént kell festeni, a’ hogy’ a’ *plasmai*

¹⁴ A problémát nagy kultúrtörténeti anyagon, megvilágosító módon tárgyalja Erwin PANOFKY, *Idea. Adalékok a régebbi művészetelmélet fogalomtörténetéhez*, ford. SZÁNTÓ Tamás, Bp., Corvina, 1999 (Egyetemi Könyvtár).

Természet – ha van! a' képet gondolá; azon hanyatlék nélkül, melyet az ellenkező anyag elmellőzhetetlenné teszen; azon roncsolat nélkül, mellyel ellene az idő kikél.«¹⁵

Az eredeti német szöveg *plastische Natur* kifejezését¹⁶ az 1830-ban megjelent magyar kiadásban Kazinczy *plasztikai természetnek* fordította,¹⁷ míg itt (1811) a *plasmai* szót használta. Mindkét változat a görög *megformál, alakít, gonddal kicsiszol, elképzél, elgondol* jelentésű *πλάσσω* igével van rokonságban, tehát a kérdéses jelzős szerkezetben a (széppé) formáló (vö. plasztikai sebész) természetéről van szó, melynek elgondolható szellemi tökéletessége az idő függvényében és az anyaggal egyesülve csonkul. Az ilyen értelemben felfogott természet létezése mellé ugyan kérdőjelet tesz a szöveg, de ezáltal nem vonja vissza érvényességét az esztétikára nézve, sőt Conti szövege megvalósíthatónak mutatja az olyan műalkotást, mely megfelel ennek a normának. Mindez arra mutat, hogy Kazinczyban az ismeretelméleti bizonyosság hiányának ellenére él az a hit, hogy a műalkotásban hozzáférhetővé tehető az elgondolható legnagyobb tökéletesség, amelynek morálisan orientáló szerepe lehet az eltévedt ember számára. Olyan meggyőződésről van szó, melyet másutt történelmi tapasztalattal is hitelesíthetőnek mond: „a história bizonyítja, hogy ha valahol a' *Jó* gyökeret vert, ott mindig a' *Szép* készítette az utat”.¹⁸

A kiállítás a *Szép* és a *Jó* itt vázolt összefüggése jegyében, annak szem előtt tartásával született meg, hogy a látogató számára kibontakozhasson mind Kazinczy életútja, mind pedig a művészetekhez fűződő viszonya. A szerepeltetett műalkotások és a hozzájuk illeszkedő idézetek fémjelzik, hogy az életműben az irodalom és a vizualításra épülő művészetek koherens egységet alkotnak, s hogy Kazinczy egész pályája során felelősséget érzett nem csupán a megszületőben lévő magyar irodalom, nyelv, hanem a hazai képzőművészet fejlődésének előmozdításáért, megismertetéséért és professzionalizálódásának elősegítéséért is. A kiállítást olyan enteriőrök rekonstrukcióival – börtön, képgaléria, széphalmi lakószoba, metszetbolt – kívántuk érzékletesebbé tenni, amelyek valóságos terei az író számára meghatározóak voltak. A tárlat érinti az öltözködés, az árnyképkészítés, a zene, a szobrászat, a festészet, portrészíttetés, a könyvművészet, építészet, kertépítészet és síremlékszobrászat képekkel illusztrált témáit.

A folyosón a kiállításra érkező vendégeket 3D-s vetítés fogadja, amely Jakobey Károly Kazinczy széphalmi házát ábrázoló két festménye alapján járja körül a széphalmi házat és szobát, s adja meg a kiállítás felütését.

A tágas első teremben Kazinczy felfelé ívelő pályájának bebörtönzéséig, 1794 decemberéig terjedő szakaszát mutatjuk be. Az életrajz itt a ruhaviselet, az árnyképek és a zene fontosságának kiemelését kínálja. E három és fél évtizedben a karrier

¹⁵ KAZINCZY 1811, 48–49.

¹⁶ G.[otthold] E.[phraim] LESSING's *Gesammelte Werke*, II, Leipzig, G. I. Göschen'sche Verlags-handlung, 1855, 275.

¹⁷ KAZINCZY 1830, 12.

[Gotthold Ephraim LESSING], *Galotti Emilia*, ford. KAZINCZY Ferenc = *Külföldi Játékszín*, I, több tudóssal kiadja BAJZA [József], Pest, Beimel József, 1830, 12.

¹⁸ Kazinczy Berzeviczy Gergelyhez, 1810. július 23. = *KazLev*, XXII, 256.

szempontjából többféle szereplehetőség is adódott a mind apai mind anyai ágon patinás nevű köznemesi családban született ifjú számára. Tíz évet járt a sárospataki kollégiumba, ahol jogász végzettségre tett szert, joggyakorlaton volt Kassán, Eperjesen és Pesten, kinevezték jegyzőnek, majd Zemplén megye aljegyzőjének, ám ezt követően pályát váltott: Kassán letelepedve iskolafelügyelőként kormánytisztviselői állást vállalt, amelynek révén gyakran megfordult a császárvárosban, Bécsben. Belépett több szabadkőműves páholyba, illetve irodalmi folyóiratok szerkesztésébe fogott – *Magyar Museum*, *Orpheus* –, emellett német nyelvű szépirodalmat fordított. 1794-ig több kötete is megjelent, közöttük Gessner Salomon *Idylliumi* illetve a *Bácsmegyeinek őszye-szedett levelei*, amelyek révén neve ismertté lett. Megkezdte irodalomszervezői munkáját, kiterjedt levelezést folytatva irodalomkedvelő barátaival. Részt vett a magyar korona hazahozatalakor rendezett ünnepeken, majd állása elvesztése után néhány évvel kapcsolatba került a Martinovits-mozgalommal. A témát többek között Sárospatak, Kassa, Eperjes, Pest, Bécs városképének, sárospataki taneszközöknek, első kiadású Kazinczy-köteteknek, illetve a családi portrékon kívül Batsányi János, Baróti Szabó Dávid s a nagy példakép: Goethe ábrázolásának, színlapoknak, Kazinczy által készített árnyképeknek, s a hozzájuk illeszkedő idézeteknek a segítségével bontjuk ki.

A tárlatra belépők a kiállítás nyitányaként e teremben tekinthetik meg a tekintélyes és művelt apa: Kazinczy József, a határozott személyiségű anya: Bossányi Zsuzsanna, valamint a nagytekintélyű szolgabíró nagyapa: Bossányi Ferenc 1760-as években készült olaj mellképét, s ugyanitt reprodukcióban az alig több mint hároméves Kazinczy Ferenc katonaruhás, fehér kabátos, „setétkék lajblis, topánkás nadrágos, parókás fejű”, egészalakos barokk portréját. A Kazinczy-család a 18. század elejétől a környező megyékben egyre befolyásosabb lett. II. Kazinczy Péter már a Rákócziak jogtanácsosa, országgyűlési képviselő, birtokai Abaúj, Zemplén és Sáros vármegyékben fekszenek, s házat tart Sátoraljaújhelyen, ahol többször megfordul I. Rákóczi Ferenc is. A család többi birtoka Bihar, Ung, Szabolcs, Heves és Nógrád vármegyék területére esik. Kazinczy András, az író nagybátyja – aki megismerteti unokaöccsét a bécsi Belvedere képtárával –, 301 hold földet tudott magáénak Zemplénben, s ezzel a megye jómódú birtokosai közé számított. Kisbánya, a későbbi Széphalom is a Kazinczyaké, s Alsóregmec, ahol a családi kúria állt, szintén a családi birtok része. Ferenc anyja, Bossányi Zsuzsanna Zemplénben 31 hold földdel rendelkezett, többi birtokrésze a megye határán kívül feküdt. A Kazinczyak rokonságban álltak a Beöthy, Komáromy, Krajnik, Péchy, Ragályi, Szirmay és Szemere családokkal, s amikor Kazinczy Ferenc 1804-ben nőül vette Török Sophie-t, arisztokrata rokonságra is szert tett. Neki is, öcseinek is természetes módon kínálkozott a megyei karrier lehetősége; József szolgabíró lett Abaújban, Dénes főjegyző, másodalispán és követ Biharban.

Mária Terézia, Lotaringiai Ferenc, illetve II. József olajportréinak bemutatásával – amelyek közül egyik sem szerepelt a budapesti tárlaton –, jelezni kívántuk, hogy a nemesi családok ivadékainak karrierje szempontjából meghatározó volt a család viszonyulása az uralkodói házhoz. Kazinczy Ferenc a királynőt, Mária Teréziát, akit

egy ízben személyesen is láthatott Bécsben, feltétlenül pozitívan ítélte meg: Mária Terézia

arra intézé igyekezeteit, hogy országának boldogságot, Népeinek emelkedést, s belső és külső fényt adhasson, s a Magyar Nemzettel kegyeinek bizonyosságait minél nyilvánban éreztesse. József fija, még gyermek, magyar dolmányban s bakkancsos nadrágban jára; [...] Károly fija tüzes magyar volt; a sárga hajtókás setétkék nadrágos Magyar Gyalog Regiment Ezredese lett, mint ennek halála után, Ferdinand fija, s az elsőbb az 1751diki, a másik az 1764diki Dietán [országgyűlésen] magyarul feleltek a Rendek köszöntésére.¹⁹

A királynő által alapított magyar testőrgárda dicsőséget hozott a magyar nemes ifjaknak, de Kazinczy számára ennél többet is jelentett: soraik között voltak Báróczy Sándor, Bessenyei György és Kisfaludy Sándor:

Ők voltak a bécsiek és a Bécsben mulató külföldiek gyönyörködő csudálásának tárgyai, s figyelemmel, megkülönböztetéssel fogadtatva valahol megjelentenek, lelkek lángot kapa megérdemlenni a közönséges hódolást, és valami jobb által érdemlenni meg, mint a legdelibb növés és e deli növést látni engedő szép öltözet által.²⁰

Mária Terézia portréjának társaságában díszesen festett barokk ajtó előtt láthatjuk Bessenyei György testőriró homokkőből készült portré szobrát.

II. József uralkodó egészalakos festményének szerepeltetése jó okot teremt arra, hogy vázoljuk Kazinczy kormányhivatalnokká válásának körülményeit. Kazinczy, II. József türelmi rendeletének, s jó német tudásának köszönhetően református vallásúként 1786 és 1791 között jozefinista szellemű, elemi iskolákat felügyelő királyi biztosként dolgozott a kassai kerületben, ahol felettese gróf Török Lajos volt. Mindketten a művelt, felvilágosult báró Van-Swieten oktatási miniszternek tartoztak beszámolási kötelezettséggel. Kazinczy, pozíciója révén gyakran utazgatott a rá bízott megyékben, sűrűn megfordult Bécsben, ahol néha hónapokig is elidőzött, audienciára várva. Gondot fordított a divatos öltözködésre, operába, színházba, metszetboltokba, kávéházakba járt, ápolta kapcsolatait testőriró barátaival. A puritánságáról és a hatalom központosításáról híres II. József enyhített a cenzúrán, ami kedvezett a könyvkiadásnak, bár ennek hivatalát Bécsbe telepítette. Minden vallási felekezet templomot építhetett, de feloszlatta a nem oktatással vagy gyógyítással foglalkozó szerzetesrendeket. Egyre több olyan intézkedést hozott, amely országszerte népszerűtlennek bizonyult. A hivatalokban kötelezővé tette a német nyelv használatát, s az ország tíz kerületre osztásával megbolygatta a vármegyei élet megszokott rendjét. A nemességnek tartania kellett attól is, hogy adómentességük megszűnhet, emiatt köreikben mozgolódás kezdődött. 1790 februárjában a halálos beteg II. József tanácsadói hatására arra kényszerült, hogy rendeletei nagy részét visszavonja. A birodalmi politikával szembeni nemesi ellenállás egyre nagyobb méreteket öltött, és a nemzeti érzület, amely a ruhadvatban is erőteljesen kezdett megmutatkozni, országszerte erősödött. Ezt csak fokozta, hogy köztudottá váltak a halálos

¹⁹ KAZINCZY Ferenc, *Mária Terézia* = K. F., *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek*, kiad. ABAFI Lajos, Bp., Aigner Lajos, [1884] (Kazinczy Ferenc Munkái), 185. (A továbbiakban: KAZINCZY 1884.)

²⁰ KAZINCZY Ferenc, *Báróczy Sándor élete* = KAZINCZY 1884, 65.

ágyán tett engedményei, valamint az, hogy visszaküldette Budára az általa 1784-ben Bécsbe szállított magyar koronát. A korona hazaérkezése és II. József halálhíre, amely szinte egy időben terjedt el, 1790 februárjában hónapokig tartó ünnepeket eredményezett országszerte. Tárlatunkon az eseményekről több ábrázolás is látható, közöttük egy fekete-fehér metszet: *II. József császár a ravatalon*, illetve 1790-ben *A Szent korona hazabozzátalának alkalmából* kiadott emléklap és egy papírból készült, festett női legyező a korona fogadásának képével. Kazinczy, ahogyan barátja, Pálóczi Horváth Adám is, vármegyéje nemesi bandériumának tagjaként díszes ruhában, kivont karddal őrt állt a hazaérkezett korona mellett Budán 1790 májusában. A koronaörök maguk fedezték ruházatuk, fegyverük költségeit. Viseletük nagymértékben hasonlított a magyar testőrség pompás, dúsan paszományozott, színes posztóból készült egyenruhájára. Az író figyelmét nem kerülte el az újdonsült nemzeti viselet terjedése, amelyről visszaemlékezéseiben is beszámol: „Lobogott a Zrínyi kucsmája minden fejen, pipacsszín posztóból magyar bárány prémjével.”²¹

Egy 19. század első évtizedéből származó Bécsben készült klavír, valamint Mozart és Haydn portréja kiállításával azt kívántuk hangsúlyozni, hogy Kazinczy vonzódott a komoly zenéhez. Ifjú korában fuvolázni tanult, naplója tanúsága szerint pedig 1786-ban Bécsben hallotta és látta Mozartot játszani a *Figaro házassága* egy korai előadásán. Később klavírt rendelt széphalmi otthonába, hogy gyermekei zenét tanulhassanak. Tárlatunkon színi előadások plakátjai jelzik, hogy Kazinczy drámákat fordított, amelyek közül 1795-ig többet színre is vittek. Sikert hozó prózafordításait követően, az 1790-es években kezdett el drámákat fordítani, közöttük Goethe *Stella* című darabját, amelynek története – egy szerelmi háromszög bonyodalmai – emlékeztette saját élethelyzetére. A mű 1794-ben jelent meg Pozsonyban; a Játékszínben 1795-ben mutatták be. Fontos átültetése Goethe *Testvérek* című drámája is, illetve a német nyelvű Schröder-adaptációból áttett *Hamlet*. A drámafordítások végigkísérték Kazinczy pályáját; 1814 és 1816 között a *Szép Líteratúra* címmel megjelentetett kilenc kötetben ezek is napvilágot láttak.

Említésre érdemes a színlapok környezetében kiállított, Goethét ábrázoló idealizált, mintázott 1790-ben készült gipsz élőmaszk is, valamint Goethe 1782-es árnyképe, Kazinczy árnyképének és Kazinczy által készített arc-élek társaságában. Kazinczy Goethe iránti feltétlen rajongása 1794 körül kezdődött; korábbi irodalomeszménye lassan átformálódott: a felvilágosodás jegyében fogant érzékeny, gráciás alkotói világa a neoklasszicizmus vonzásában lassan megváltozott. Írásaiban metafora-használatából kikopott Apolló, hogy helyére ideálként Goethe valóságos alakja kerüljön. 1811-ben írja barátjának, Dessewffy Józsefnek: „Több ő nekem mint minden. Ha úgy lehetne az óhajtàssal magamat valamivé tennem, mint a' tündér históriákban Királyá, én semmi nem lennék egyéb mint Góthe magyar nyelvben.”²² A tárlaton egy Goethe

²¹ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 631.

²² Kazinczy Dessewffy Józsefhez, 1811. április 3. = KazLev, VIII, 430.

által készített rajz társaságában látható Kazinczy tollrajz-másolata Goethe weimari nyári házaról.

Egy 19. századból származó szabadkőműves kötény bemutatásával jeleztük, hogy Kazinczy számára milyen fontossággal bírt a társasági és közösségi élet. Az író bebörtönzése előtt több szervezetbe is belépett. Alapító tagja volt a *Magyar Museum* című folyóiratot Baróti Szabó Dáviddal és Batsányi Jánossal megindító Kassai Magyar Társaságnak, Széchényi Ferenc bevonásával tervbe vett egy Litterarius Consensus nevű csoportosulást; tagja volt a Kassán működő Rózsarendnek, Batthyányi-Strattman Alajosnak pedig felvetette egy Magyar Liget Pásztorai Társaság létrehozásának lehetőségét. 1784. január 16-án, leendő apósának, gróf Török Lajosnak ajánlására Orpheus néven belépett a szabadkőművesek Erényes világpolgárok elnevezésű miskolci páholyába, de még további öt páholyban volt elkötelezett. A szabadkőműves társaságok azonosultak a felvilágosodás eszméivel és a szellem szabadságát vallották, céljuknak tartották a magasabb rendű szellemi-erkölcsi értékek közvetítését, amelyek között szerepelt a hazaszeretet, a testvériség, a vallási tolerancia, egymás segítése és a titoktartás. Kazinczy több pártfogója, tekintélyes barátja és író társa is szabadkőműves volt, köztük báró Orczy Lőrinc, id. gróf Ráday Gedeon, Báróczi Sándor, Baróti Szabó Dávid, Batsányi János, Aranka György, Dayka Gábor. Pálóczi Horváth Ádám az ő ajánlása révén nyert beavatást, s tőle kapta az Arion nevet. Szabadkőműves volt II. Lipót magyar király is.

A teremben, az árnyképrajzok mellett elhelyezett monitoron két filmrészlet látható. Egyik Miloš Forman *Amadens* (1984) című játékfilmjéből, a másik Bódy Gábor *Nárcisz és Psyché I–II.* (1980) című alkotásából. Ez utóbbiban Kazinczyt Pilinszky János személyesíti meg.

A kiállítás második termében két egymástól elválasztott térben mutatjuk be Kazinczy börtönben töltött éveit, majd a szabadulása utáni esztendőben kibontakozó nyelvújítási tevékenységét. A feketére festett falú, sötét, szorongató világot idéző helyiség falán elhelyeztük az író két rajzát: *Kilátás a kufsteini vár ablakából* (1799), és *Munkácsi ablakom kilátása* (1801. június). Tárlóban tekinthető meg Kazinczy fogságából származó hajtincse, míg egy másik vitrinben egy tányér, amelyet zárkájában használt. Ugyanitt látható egy fordításokkal teleírt kéziratos kötet, s a börtönben tanulmányozott, és sokszor haraggal emlegetett *Debreceni Grammatika* (1795) egy példánya. Két szimbolikus fa-ábrázolást is kiállítottunk: *A magyar jakobinus mozgalom fája* című, vízfestékkel színezett tollrajz az író iratai között maradt fenn, és az egyik keskeny ágán a Kazinczy név olvasható; a másik jakobinus-fát 1827-ben készítette egy császárhű alattvaló, aki a kép feliratán elégedetten rögzíti, hogy a felségáruló Martinovics és társai „a Buda Vára alatt lévő sík lábán levágattanak.”

Kazinczy 1794 nyarán kapcsolódott be a Martinovics Ignác vezette jakobinus szervezkedésbe. December 14-én Alsóregmecen letartóztatták, és Budára szállították. A Királyi Tábla május 8-án kimondta halálos ítéletét, melyet kegyelmi kérvényére és családja, illetve Zemplén vármegye képviselőinek közbenjárására – akik mind Sándor Lipót nádornál, mind pedig Bécsben, I. Ferencnél személyesen kértek kihallgatást –, várfogságra enyhítettek. Kazinczy végül 2387 napot (hat és fél évet) töltött börtön-

ben. Változó körülmények között raboskodott Budán (1794. december 19. – 1795. szeptember 26.), Brünnben, Obrovicon (1795. október 7. – 1799. június 22.), Kufsteinben (1799. július 6. – 1800. június 30.) és Munkácson (1800. augusztus 25. – 1801. június 28.). Ha lehetőség adódott rá, olvasott és fordított; alkalmanként levelet is sikerült kijuttatnia családjának és barátainak. 1828-ban vetette papírra egykorú jegyzetei alapján visszaemlékezését, a *Fogságom naplóját*, melynek kéziratát ifjú irodalmár barátjára, Toldy Ferencre bízta. A mű első részlete 1848-ban jelenhetett meg először, teljes szövege csak száz évvel az író halála után, 1931-ben látott napvilágot. 1801 nyarán bekövetkezett szabadulása után az érvényesülés intézményesült lehetőségei végképp bezárultak előtte. 1804-ben megnősült, de továbbra is anyagi gondokkal küszködött, megélhetésként a birtokain való gazdálkodás kínálkozott számára. Széphalomról bonyolított széleskörű levelezése révén nagy erőfeszítéssel dolgozott a magyar nyelv formálásán, csiszolásán, s komoly energiát fektetett abba, hogy a tudományokból éppen önállóul szépirodalmat elismert szakmává tegye, s ambíciója volt, hogy e frissen intézményesülő területen vezető szerepre tegyen szert.

A második terem első egységének börtönt idéző világából egy derűsebb, az előbitől elkülönülő térbe érünk: jobb és baloldalt jól megvilágított keskeny fali vitrinben sorakoznak a nyelvújítás dokumentumai, bal kéz felől: *Tövisek és virágok* (1811), *Poetai epistola Vütkovics Mihály barátomhoz* (1811), *Mondolat* (1813), *Felelet a Mondolatra* (1815), *Orthológus és neológus; nálunk és más nemzeteknél* (1819). Jobb kéz felől: *Báróczynek minden munkáji*, (1813–1814), *Újbelyi Dayka Gábor Versei* (1813), *Zrínyinek minden munkáji* (1817), valamint két kötet Kazinczy Ferenc 1814 és 1816 között kilenc kötetben kiadott fordításaiból. A tárlókkal szemben egy számítógépen található kvíz és egy falra szerelt, felhajtható táblácskákból álló mechanikus játék segítségével a látogató próbára teheti, mennyire ismeri a nyelvújítás különleges szavait.

A nyelvújításban Kazinczy eszközt látott, amelynek segítségével a hazai irodalom elérheti az antik és modern klasszikusok szintjét. A köznyelv kívül esett érdeklődési körén. Úgy vélte: akkor keletkezhetnek majd magyar nyelven Goethe és Schiller műveire mérhető szépirodalmi alkotások, ha a születendő zseni számára készen fog állni a korábbi nemzedékek által kialakított stílusváltozatok gazdag választéka. Elviekben ezt úgy kívánta megvalósítani, hogy a különböző hangnemű (pl. ironikus, fennkölt, humoros) művek fordításakor pontosan követte az eredeti idegen nyelv sajátosságait, azaz a külföldi művek szépségeit mintegy magyar nyelven újratemtette. Munkáiba tudatosan szőtt idegenszerű fordulatokat, ami meggyőződése szerint a magyar irodalmi nyelv gazdagításának leghatásosabb módja volt. Irodalomtörténeti vázlatában például Zrínyit mint az idegen szépségek meghonosítóját értékelte nagyra. Báróczy Sándorban pedig, akinek műveit 1813–14-ben kiadta, azért látta saját elődjét, mert fordításaiban a megteremtendő szépség jegyében, az eredeti nyelvet követve tudatosan szegte meg a magyar grammatika szabályait. Igaz volt rá alapelve, amelyet a *Tövisek és virágok* egyik epigrammájában fogalmazott meg: „Nem botol, aki helyén, tudva s akarva botol.”²³ Az 1811-ben – éppen nagyrészt a *Tövisek és virágok*

²³ KAZINCZY Ferenc, *Solbecismus* = KAZINCZY 1811, 3.

kapcsán – kirobbant vitákban Kazinczy ellenfelei, akiket ő ortológusnak nevezett, a dunántúli Kisfaludy Sándorral az élükön, azt vetették szemére, hogy ezzel az eljárással veszélyezteti a magyar nyelv nemzeti karakterét.

A kiállítás harmadik, legnagyobb termét kisebb enteriőrökké alakítottuk át, hogy lehetőséget teremthessünk az alábbiak bemutatására: képgaléria, portrégaléria, metszetbolt, Kazinczy széphalmi szobája, Pest és az építészet, kertművészet, vetítőszoba.

A képgalériában Kazinczy képzőművészeti ízlésének alapvető viszonyítási pontjait kívántuk érzékelhetővé tenni. Az itt álló szekrény kihúzható fiókjaiban az író legkedvesebb festményeinek a 19. század elejéről származó metszet-másolatait láthatjuk, a szekrény felett legnagyobb művészeti ideológusának, Winckelmannak portréjával. E térben állítottunk ki egy római másolatban fennmaradt márvány *Hermész* mellszobrot, hasonlóan egy *Vénusz* márvány torzót, illetve egy 19. századi, az eredetnél kisebb méretű gipszmásolatot a *Laokoón-csoport*ról. Utóbbi a sátoraljaújhegyi Kazinczy-kiállítás egyik újdonsága, mivel ez a budapesti tárlaton nem volt látható. Kazinczy, ha másolatból is, de jól ismerte és csodálta e művet, írt is róla, és a szobrot ábrázoló metszetet maga is felhasználta egyik kötetének belső címlapján. A képtárban szerepeltetünk három olyan olajfestményt is, amelyeket az író 1828-ban Egerben, Pyrker László érsek gyűjteményében látott, s lelkesedett értük; egy *Fekete apáca* címen elhíresült szép női portrét, illetve két Claude Lorrainnek tulajdonított itáliai tájképet: *Táj romokkal* és *Táj gázlóval*. Az esztétikai elveket tekintve az egyik végletet a fenti kitűnő művek társaságában *Vénusz* márvány mellszobra, a másikat pedig Szentgyörgyi János *Virágszendélete* képviseli. Kazinczy szerint ez utóbbi úgy adja a képet, ahogy azt testi szemünkkel látjuk, azaz a természet szolgálai utánzása, míg az antik szobrok idealizálva, szépítve mutatják tárgyukat. Az igazi művészetnek pedig azt az eszményi tökéletességet, azaz ideált kell ábrázolnia – hangoztatta Winckelmann nyomán –, amely a körülöttünk lévő tárgyakban érzékszerveinkkel közvetlenül nem ragadható meg, hanem csak a művészi alkotás folyamán gondolatilag hozható létre. A legmagasabb szépségnek a természetben megnyilvánuló töredékes részleteit a (görög) klasszikus alkotók tudták egy műben leginkább egyesíteni. Ezért kell minden művésznek a régi korok (idealizáló) remekműveit tanulmányozni, és ezért mondja Kazinczy, hogy az „ízlés dolgában annál tökéletesebb a’ mív, minél közelébb járúlnak a’ Classicusok példájához”.²⁴ Az idealizáló természetábrázolás az újkori festészetben Itáliában jutott legnagyobb tökélyre, ezért Kazinczy a festészet csúcának tartotta az itáliai reneszánszot. Winckelmann mellett a Rómában élő és Raffaelloért, Coreggioért rajongó Anton Raphael Mengs művészeti írásai voltak még e tekintetben irányadóak számára. Kazinczy hitte, hogy az igazi műélvezet jobbá tesz, mert a világ tökéletes, végső rendjét sejteti meg a befogadóval, és ezáltal az esetlegességek világában tévelygő embernek útmutatással szolgál. Ez az ok, amiért Kazinczy rajongott a szép minden megnyilvánulási formájáért, és ezért támogatta minden művészi kezdeményezést.

²⁴ Kazinczy Cserey Farkashoz, 1807. május. 1. = KazLev, V. 7.

A portrégalériában Kazinczyról készült festmények sorát láthatjuk: szám szerint hetet, amelyek közül a leghíresebb Josef Kreutzinger osztrák festő 1808-ban, Bécsben festett mellképe, mely több későbbi ábrázolás előképe lett. A portrét, Kazinczy kívánságának megfelelően, lemásolta Simó Ferenc, Donát János, Balkay Pál és Richter Antal Fülöp is. A sátoraljaujhelyi kiállítás méltán legnagyobb újdonsága mégis egy Donát Jánosnak tulajdonítható, 2012 decemberéig lappangó – s ekkor Bécsben, árverésen megvásárolt – festmény. Donát minden bizonnyal két példányt készített az ismert Kreutzinger-képről; az egyik Guzmics Izidor hagyatékában maradt fenn a pannonhalmi kolostorban, a másik pedig frissen került a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményébe. A képek érdekességét az adja, hogy Donát Kazinczy megrendelése szerint úgy másolta le Kreutzinger képét, hogy az írot némiképp megfiatalította, s kissé vidámabb vonásokkal ábrázolta. Kazinczy legkevesebb 39 ízben festette, illetve rajzoltatta le magát, mivel meggyőződéssel vallotta, hogy a jelentős személyeknek meg kell magukat örökíttetniük. Például Vay Ábrahámot 1830-ban levélben arra kérte, hogy teljesítse kötelességét az utókor felé, amelyet hírneve ró rá: „Kérlek, édes barátom, tedd a’ mit Tőled itt tisztelő maradékid nevében terjesztek elődbe. Hadd ismerjék azt századok mulva is, a’ ki nekik mind belső érdemei mind ezen elsőség megszerzése által örök fények lesz.”²⁵ Maga is számít az utókor emlékeztetésére: „Ferenczy, Heinrich, Richter és Simó nekem halhatatlanságot adtak.”²⁶ A vizuális ábrázolásokat érdekesen egészíti ki Szentmiklóssy Alajos leírása az 56 éves íróról:

Kazinczy alacsony, szikár Ember. Homlokán komolyság ül; de szemében az elevenség’ tüze ragyog. Hajai őszek; arczai bécesettek; az alsó ajaka a’ felsőnél domborúbb; orra hajlott; testalkotása eggykor igen egyenes lehetett: de most az idő súlya alatt görnyedez; mozdulatja sebes; a’ társalkodásban maga alkalmaztatása kedveltető; figyelme minden csekélységre kiterjed; beszéde csinos ’s ment minden bújja piperétől. Lelkét nem festem, mert azt azonn kívül is isméred. Boldog az, kit a’ barátság’ Génusza illy széplelkű Emberhez fűzött!²⁷

A metszetbolt, amelynek kirakatát és hangulatát a kiállításon imitáljuk, a valóságban Kazinczy egyik kedvenc metszetboltja, a pesti Müller-féle könyvkereskedés volt. Az üzletben könyveket, albumokat, térképeket, réznyomatokat, festménymásolatokat és történelmi személyek portréit árusították. A kirakatban ennek megfelelően többek között látható Széchényi Ferenc, Török Lajos és Dessewffy József metszete, Zemplén vármegye térképe a 19. század elejéről, Csokonai Vitéz Mihály és Kis János egy-egy kötete, Blaschke János metszete Kisfaludy *Kesergő szerelem* című kötetéhez, a Hébe egy száma, s Bernard de Montfaucon 18. századi francia bencés szerzetes rézmetszetekben gazdag könyvének 1757-es kiadása (*Antiquitates Graecae et Romanae*). Kazinczy fiatal korától sokat forgatta e kötetet: a maga számára vázlatrajzokat készített belőle, és több könyvéhez innen választott motívumot, képet a metszet alapjául. Maga is gyűjtött könyveket, kéziratokat, képeket. Gyakran készítettett

²⁵ Kazinczy Vay Ábrahámmal, 1830. november 15. = KazLev, XXII, 441.

²⁶ Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1829. május 27. = KazLev, XXII, 429.

²⁷ Szentmiklóssy Alajos Berzsenyi Dánielhez, 1815. = SzÜCSI József, *Szentmiklóssy Alajos levelei*, ItK, 1916/3, 376.

kópiát festményekről szobái falának díszítésére, és rendelt metszetportrékat pályatársairól, illetve vásárolt műnyomatokat, városképeket, történelmi tárgyú rézmetszeteket, mellyel nemcsak gyűjtőszenvédelmét elégítette ki, hanem segítette a művészek anyagi boldogulását is. Gyűjteményét később két nagyobb egységben eladni kényszerült: egyik része, amely máig egyben fellelhető, a Sárospataki Református Kollégiumba, másik pedig Jankovich Miklós műgyűjtőhöz, onnan a Nemzeti Múzeumba, illetve az Országos Széchényi Könyvtárba került.

A Kazinczy széphalmi szobáját felidéző enteriőrben eredeti Kazinczy-bútorokat állítottunk ki: íróasztal-sublódot, kerek szalonzasztalt, két fotelt, a család álló óráját, s könyvek, kéziratlapok és rajzok társaságában az író relikviáit: porcelán írókészetet, gyertyaellenzőt, metszett üvegpotharat. A szoba hangulatát fehér, női, empire-ruhámásolat teszi meggyőzőbbé. A falakra egyebek mellett két olyan festmény nemes másolata is került, melyek egykor a széphalmi otthont is díszítették: Török Sophie-nak, Kazinczy feleségének lánykori portréja (1800 körül) ismeretlen mestertől és Carlo Dolci *Madonna a gyermek Jézussal* (1660) című képe. Ez utóbbinak Kazinczy egy epigrammát is szentelt:

Melly báj, melly fenség, melly isteni bánat ez arczon,
És melly szent megadás, s gyermeki bizodalom!
Bús anya, mennyei szűz, e kép látatja, ami voltál;
Vidulj fel, s e kép fogja mutatni mi vagy.²⁸

A rekonstruált széphalmi szoba tőszomszédságában érintőképernyős számítógépet találunk, amely – ahogyan a nyelvújítási kvízzjáték – az interaktivitás lehetőségét kínálja a látogatóknak. Az *Öt dolog, amit Kazinczyról tudni érdemes* című játék valójában egy információs adatbázis, amely a látogatók számára egy érdeklődésükre számot tartó témában újabb és újabb adatokat szolgáltat.

A pesti barátokat, a város építészetét, valamint a kertépítést és az emlékmű-, valamint síremlékszobrászatot is érintő kiállításrészben Pest városképe mellett olajportrékat láthatunk e korszak Kazinczy számára fontos szereplőiről: Kisfaludy Károlyról, Toldy Ferencről, Kölcsey Ferencről, akvarellt Vörösmarty Mihályról, metszetet Bajza Józsefről. Itt szerepel továbbá néhány, az építészet szempontjából az író számára fontos épület ábrázolása: a pesti evangélikusok temploma, a váci székesegyház homlokzata, a Szent Péter-bazilika Piranesi rézkarcán, Kohlmann akvarellje a pannonhalmi bencés apátságáról, Kazinczy tervrajza széphalmi házáról, valamint tollrajza a péceli Ráday-kastélyról. Az író angol kertek iránti rajongását a hotkóci Csáky-kastély parkját megőrkítő festmény jelzi. Rombauer János a kert részleteit kiemelő munkáját érintőképernyős számítógépen, nagyítható formában tettük hozzáférhetővé. A szobrászat és különösen a síremlékszobrászat terén a klasszicizáló Antonio Canova művei voltak az író mintaképei. Tárlatunkon a művész 1805-ben készült Mária Krisztina, Albert főherceg feleségének síremlékét ábrázoló rézmetszete szerepel. A felállított márvány síremléket maga Kazinczy is látta az Augustiner Kirchében, Bécsben. A

²⁸ KAZINCZY Ferenc, *Madonna: Carlo Dolcétól = KAZINCZY Ferenc összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Bp., Balassi, 1998 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 2), 95.

magyarországi szobrászat ígéretes tehetsége, Ferenczy István, előbb Kazinczy levelezőpartnere, később barátja lett. Ferenczy 1827-ben portrészobrot is készített az íróról, amely ma a széphalmi Emlékcsarnokban látható. Tárlatunkon a szobrász Csokonai Vitéz Mihályról 1818-ban faragott márványszobrát állítottuk ki, valamint Kultsár István szerkesztő síremlékének tervrajzát. Ferenczy talán leghíresebb és az író által is legtöbbször tartott egészalakos szobráról, a *Pásztorlánykáról* – amelyről Kazinczy verset is írt –, rövidfilmet mutatunk be.

Az 1820-as évek folyamán Kazinczy befolyása az irodalmi életben csökken. A kibontakozó romantika irányába nyitott fiatal írók szemében egyre inkább Kisfaludy Károly tesz szert vezető szerepre, míg Kazinczynak több kisebb-nagyobb konfliktusa, ízlésbeli nézeteltérése, majd irodalmi pöre is támad mind a közép generáció, mind a fiatal nemzedék képviselőivel, s e közben továbbra sincs személyesen jelen az irodalmi élet szempontjából már meghatározó Pest-Budán. Olyan vitákba keveredik, amelyek kellemetlenül végződnek számára. 1823-ban az úgynevezett iliászi perben Kölcsey Ferenc oktatja ki az irodalmi alkotások tulajdonjogáról, 1831-ben pedig Toldy Ferenc kritizálja meg kíméletlenül Pyrker János László egri érsek német nyelvű elbeszélő költeményének prózába áttett fordításáért. Kölcseyvel meghitt barátsága 1831-ben helyreáll, Toldy és a mellette harcosan kiálló Bajza József esetében erre azonban már nem adatik idő. A 20-as években Kazinczy anyagi helyzete is kilátástalan, s ez különösen szorongató számára, mivel ő maga túl van a hatvanon, de több gyermeke még kiskorú. 1828-ban tizenhárom év után jár újra Pesten, és jellemző módon leveleiben gyakran a művészet iránti igény növekedése fölött érzett örömről számol be. Boldogan nyugtázza, hogy átalakult a város, új paloták épültek, fellendülőben van a könyv-, metszet- és képkereskedelem, amit a művészetek iránti igény fokmérőjének tekint. A Rómából hazatelepülő Thorvaldsen- és Canova-tanítvány Ferenczy Istvánban, akivel most találkozik először személyesen, a klasszikus értékű magyar szobrászat megteremtőjét látja, valamint dicsérően szól a pesti evangélikus (Deák téri) templomról, ahol az idealizálás legnagyobb újkori mesterének tekintett Raffaello egyik fő művének, a *Krisztus színeváltozásának* másolatával díszítették az oltárt. Az egyes épületekről hozott ítéletei összhangban vannak általános művészetfelfogásával, amelyhez viszonyítási alapként a klasszikus görög-római kor valamint az itáliai reneszánsz szolgál. Ennek értelmében utasítja el a gótikát és a barokkos díszítettséget, s szól elismeréssel az angol kertek természetesnek tűnő egyszerűségről, így a hotkóci parkról is. Dicséri Migazzi bíborost, akinek a váci székesegyház tervezetésekor a római Szent Péter bazilika lebegett szeméi előtt. A síremlékekről – amelyek tervezésével ő maga is próbálkozik –, szintén a klasszicizmus szellemében gondolkozik, vonzódva a görögség halálképéhez, amely kevésbé elrettentő, mint a keresztényiség csontvázas kaszája.

A vetítőben a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Lukács Ágota által összeállított *Szomjamat oltogattam* című film tekinthető meg. A Raum Attila operatőr által felvett mintegy harminc perces produkció első része azokat a valaha a bécsi Belvedere-ben (ma a Kunsthistorisches Múzeumban) található festményeket mutatja be, amelyeket Kazinczy ott jártakor látott, s amelyekről írásaiban beszámolt. A második

rész a nagyszzebeni (ma Șibiu, Románia) Brukenthal Múzeum Kazinczy által tanulmányozott, s emlegetett műalkotásairól szól. A film hangzóanyagát Kazinczynak a képekre vonatkozó szövegeiből válogattuk.

A kiállítás záró fala Kazinczy képzeletbeli múzeumába invitál: színes diákból összeállított, megvilágított, nagyméretű tablón 46 műalkotás látható: festmények és szobrok, amelyeket az író eredetiben vagy másolatban látott, s amelyek alakították ízlését.

A kiállítás rendező kurátorai:

Kovács Ida, Petőfi Irodalmi Múzeum

Gyapay László, Miskolci Egyetem

Látványtervező:

Kemény Gyula, Petőfi Irodalmi Múzeum

A kiállítás 21 közgyűjtemény műtárgyainak kölcsönzésével, illetve másoltatásuk engedélyezésével jöhetett létre.

A kiállítás képei

